

CZAS I PRZESTRZEŃ W DŁUGOOKRESOWYM ROZWOJU ROLNICTWA I OBSZARÓW WIEJSKICH – UJĘCIE RETROSPEKTYWNE

Marek Wigier

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – PIB

Abstrakt. Procesy rozwojowe zachodzące w rolnictwie i na obszarach wiejskich mają związek przyczynowo-skutkowy z czasem i przestrzenią społeczno-ekonomiczną do której przynależą. Przedmiotem niniejszych rozważań jest próba systematyzacji wybranych osiągnięć nauki odnoszących się do ww. obszarów poprzez pryzmat teorii lokalizacji działalności gospodarczej w rolnictwie, ekonomii dobrobytu i neoklasycznych modeli wzrostu i konwergencji oraz rozwoju rolnictwa światowego wraz ze wskazaniem związków zachodzących pomiędzy rolnictwem industrialnym, przestrzenią i rozwojem zrównoważonym. Podjęto także próbę przedstawienia relacji rolnictwo – wieś – środowisko naturalne w kontekście aktywnej polityki rolnej i polityki przestrzennej.

Słowa kluczowe: rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich, modele rozwoju, teoria lokalizacji, polityka regionalna, rozwój zrównoważony

WPROWADZENIE

Przemiany strukturalne w rolnictwie, wielofunkcyjność obszarów wiejskich czy narastające problemy środowiskowe zwiększają rolę prowadzenia przez państwo polityki rolnej, strukturalnej i regionalnej opartej na modelowych rozwiązaniach płynących z teorii ekonomii. Formułując założenia długookresowej polityki państwa w odniesieniu do rolnictwa i obszarów wiejskich, należy uwzględnić m.in.:

- czasowo-przestrzenny wymiar procesów wzrostowych,
- brać pod uwagę, że obecny rozwój jest determinowany zaszłościami historycznymi,

- w jaki sposób powstają obszary dynamicznego rozwoju oraz jak na ich rozwój wpływają istniejące struktury społeczno-gospodarcze,
- wpływ złożonego systemu instytucjonalnego na zachowanie podmiotów gospodarczych.

We współczesnym świecie wzrost pociąga za sobą narastanie dysproporcji regionalnych oraz zmniejszenie roli rolnictwa w gospodarce narodowej. W większości krajów rozwiniętych rośnie rozpiętość pomiędzy poziomem wydajności pracy i związanym z tym poziomem dochodów na jednego zatrudnionego w rolnictwie w stosunku do innych sektorów gospodarki [Wilkin 2003]. Zwiększa się także dysproporcja w rozwoju regionalnym. Tradycyjnie w społeczeństwach o niskim PKB na mieszkańca do podstawowych zadań rolnictwa należało zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego. W miarę bogacenia się społeczeństw i po osiągnięciu pewnego minimum, dalszy wzrost produkcji rolnej stał się uzależniony od jej konkurencyjności oraz możliwości sprzedaży nadwyżek na rynkach zagranicznych. Rozwój wiąże się także ze wzrostem wymagań konsumentów dotyczących bezpieczeństwa i jakości żywności. Rolnictwo zaczyna być postrzegane jako konserwator środowiska naturalnego i kulturowego wsi. Ważną uświadomioną funkcją rolnictwa staje się świadczenie usług w zakresie dóbr publicznych. Przekształcenia funkcji rolnictwa są podporządkowane zmianom oczekiwań społecznych. Trwałość procesów rozwojowych rolnictwa i obszarów wiejskich staje się uzależniona od poziomu zrównoważenia szeroko pojętej produkcji z równie szeroko definiowanym popytem społeczeństwa. „Rozwój zrównoważony zakłada harmonię pomnażania dóbr z wydolnością ekosystemów tak, by te ostatnie nie utraciły zdolności do odnowy” [Zegar 2009].

PRZESTRZEŃ A TRADYCYJNA TEORIA LOKALIZACJI DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ W ROLNICTWIE

Zróżnicowanie przestrzenne działalności społeczno-gospodarczej jest niezbędnym warunkiem rozwoju. Jak twierdził Losch [1961]: „[...] życie nie składa się jedynie z rozwoju w czasie, lecz również ze zróżnicowań w przestrzeni. Jeżeliby wszystko działo się w tym samym czasie, wówczas nie byłoby w ogóle rozwoju. Jeśli wszystko działo się w tym samym miejscu, wówczas nie byłoby w ogóle odrębności” i nie byłoby potrzeby uwzględniania w procesach planowania i sterowania rozwojem społeczno-gospodarczym jego uwarunkowań i następstw. Nowe struktury zwykle mają pozytywny wpływ na wzrost gospodarczy, ale wraz z upływem czasu „starzeją się” i powinny zostać zastąpione przez nowsze. Istotnym zagadnieniem w kreowaniu rozwoju gospodarczego jest więc wyprzedzające eliminowanie nieefektywnych struktur gospodarczych, utrudniających – a nawet niejednokrotnie hamujących – procesy wzrostu.

Różnicując działalność w przestrzeni, społeczeństwo wykorzystuje najlepsze zasoby i walory środowiska, znajduje najkorzystniejsze warunki życia, ustala efektywny podział pracy i tworzy impulsy do wzajemnego oddziaływania pobudzającego rozwój [Pałaszewski 2001]. Podstawy racjonalnego gospodarowania w przestrzeni (w zakresie rozmieszczenia rolnictwa) po raz pierwszy zostały przedstawione kompleksowo przez Johana Heinricha von Thunena w 1826 roku [The isolated... 2009]. Analizując lokalizację poszczególnych rodzajów produkcji rolniczej w stosunku do zaopatrywanego

centrum (ośrodka) konsumpcji, zaproponował on zasady przestrzennej specjalizacji produkcji w zależności od: odległości od miasta, wynikających stąd kosztów przewozu oraz zysków [Kamiński 1998]. Na tych zasadach uporządkował i uszeregował poszczególne formy i rodzaje produkcji rolniczej w kręgach-pierścieniach na podstawie funkcji odległości od rynku zbytu. Rozwinięciem myśli rynków centralnych była – stworzona przez Sinclaira [1967] w 1967 roku – tzw. teoria odwróconych kręgów Thunena, w myśl której wyniki produkcyjne i wydajność z jednostki powierzchni rosną wraz z oddalaniem się od ośrodka miejskiego (zmniejszaniem urbanizacji). Równocześnie wartość ziemi rolniczej w pobliżu miast jest odwrotnie proporcjonalna do jej ceny rynkowej.

Poglądy i twierdzenia Thunena dały początek m.in. racjonalnemu tworzeniu stref żywicielskich dużych miast. XIX wiek przyniósł ogromny dorobek w dziedzinie nauki o przestrzeni i w zakresie teoretycznego rozmieszczenia sił wytwórczych. Wprowadzony przez A. Webera w 1909 roku „czynnik lokalizacji” rozumiany był jako określona korzyść z wyboru danego miejsca dla lokalizacji działalności gospodarczej i utożsamiany z niższymi kosztami produkcji. Weber oparł się na trzech czynnikach: transporcie, kosztach pracy i aglomeracji. Najważniejszą rolę odgrywał według niego transport, który w głównej mierze decydował o wyborze miejsca lokalizacji produkcji. Innym przykładem tworzenia stref żywicielskich wokół miast był model szwedzkiego geografa O. Jonassona, charakteryzujący kolejne pierścienie: ogrodnictwo, rolnictwo intensywne o kierunku mlecznym, ekstensywna uprawa roślin, ekstensywna hodowla i leśnictwo [Jonasson 1925].

Weberowska klasyfikacja czynników lokalizacji okazała się oczywiście niekompletną. Wpływ na lokalizację wywierają przecież także inne czynniki, jak przyroda i środowisko, zmiany w technice produkcji, stabilność układu gospodarczego, wiedza i innowacje. Okazuje się, że w praktyce często nie szuka się lokalizacji optymalnych, lecz poprzestaje na lokalizacjach zadowolających [Domański 1987]. Jednostki gospodarcze, podejmując decyzję, lokalizacyjną nie mają pełnej wiedzy. Lokalizacja jest więc dynamicznym procesem przestrzennym. Podmiot podejmujący decyzję o lokalizacji produkcji rolnej (czy każdej innej) uczy się ciągle wyboru optymalnych rozwiązań z punktu widzenia opłacalności działania. Decyzje rolników są podejmowane zawsze w warunkach niepewności, a podjęta decyzja jest wynikiem gry między człowiekiem a środowiskiem [Moglewer 1962]. Rozmieszczenie produkcji rolnej oraz wszelkie decyzje gospodarcze są także wynikiem pewnego rodzaju rozprzestrzenienia się (dyfuzji) i absorpcji informacji o nowych uprawach, technikach i technologiach, informacji o innowacjach.

Użytkowanie ziemi jest uzależnione nie tylko od zespołu uwarunkowań zewnętrznych w stosunku do gospodarstwa rolnego (odległość od rynków zbytu, koszty transportu, popyt rynkowy, system cen, zasoby siły roboczej, interwencjonizm państwowy), ale również od uwarunkowań wewnętrznych (wydajność pracy, zasoby kapitałowe, techniczne uzbrojenie pracy, wielkość gospodarstwa i struktura przestrzenna, jakość gleb, kwalifikacje zawodowe, powiązanie z przemysłem). Rozmieszczenie produkcji rolnej i kształtowanie form użytkowania ziemi wynika z optymalizacji sposobu jej użytkowania pod względem maksymalizacji zysku [Kuciński 2000].

Istotą badań ekonomiki regionalnej odnoszącej się do obszarów wiejskich jest przestrzennie zróżnicowane tempo rozwoju czynników decydujących o poziomie życia mieszkańców wsi. Rozwój należy rozumieć jako zmiany w regionalnej produktywności

(np. mierzonej wielkością zatrudnienia, dochodem, wartością produkcji dodanej w przeliczeniu na jednostkę produktu), a także przekształcenia społeczne, w tym w opiece zdrowotnej, dostępie do oświaty i kultury, jakości środowiska czy przedsiębiorczości [Nelson 1993]. Ekonomia regionalna opisuje zmiany w czasie w odniesieniu do przedmiotu, którego dotyczy, np. obszarów wiejskich czy rolnictwa, albo w odniesieniu do działań, które ten proces opisują, np. polityka regionalna państwa, polityka społeczno-gospodarcza, polityka rolna. Istotą regionalnego zróżnicowania obszarów wiejskich są przestrzenne dysproporcje w poziomie i jakości życia mieszkańców wsi. Celem rozwoju regionalnego obszarów wiejskich są zatem ogólne zmiany w poziomie życia ludności, które uzewnętrzniają się poprzez różne formy dobrobytu społecznego i ekonomicznego [Heller 2006].

EKONOMIA DOBROBYTU I NEOKLASYCZNE MODELE WZROSTU I KONWERCENCJI

Definicja celów i koncepcja optymalnej alokacji zasobów (m.in. uzyskiwanych poprzez realizację polityki interwencyjnej) jest oparta na sądach wartościujących. Zgodnie z zasadą optimum Pareta, dążąc do osiągnięcia maksimum dobrobytu, należy wypełnić warunki marginalne, tzw. optimum wymiany, produkcji, struktur, intensywności wykorzystania czynnika oraz optimum międzyokresowego, czyli zapewnić warunki, kiedy „subiektywne i obiektywne krańcowe stopy substytucji między każdą parą dóbr (zarówno produktów, jak i czynników) będą równe dla wszystkich – odpowiednio gospodarstw domowych i jednostek produkcyjnych, a owe stopy subiektywne i obiektywne równe sobie nawzajem” [Blaug 2000]. Dobrobyt społeczny będzie „maksymalny”, jeśli warunki te zostaną wypełnione, ale tylko wówczas, gdy wcześniej zostaną określone pewne „funkcje dobrobytu społecznego” [Blaug 2000]. A.C. Pigou, pisząc o dobrobycie społecznym, posługiwał się miernikiem dochodu narodowego, który osiąga maksimum tylko wtedy, kiedy taki sam jest krańcowy produkt społeczny (lub krańcowy koszt społeczny) wszystkich zasobów we wszystkich alternatywnych zastosowaniach. Taka definicja jest więc oparta na porównaniach interpersonalnych, a probierzem stosowania zaleceń politycznych jest „przeniesienie bogactwa od bogatych do biednych” [Blaug 2000]. Umiarkowana interwencja państwa jest zatem niezbędna, kiedy zawodzi wolna konkurencja. W sensie ogólnym interwencja może mieć charakter nadzwyczajny lub być trwałym elementem systemu regulacji rynkowej dla osiągnięcia pożądanych oraz ograniczania niepożądanych skutków w sensie stanów i celów najczęściej określanych z perspektywy polityczno-społecznej [Wilkin 2003]. W rolnictwie celem zasadniczym interwencji (w sensie podziału) jest uzyskanie akceptowalnego społecznie, ekonomicznie i politycznie parytetu między dochodami uzyskiwanymi przez producentów rolnych a dochodami w pozostałych działach gospodarki [Hill 2000]. Działania interwencyjne na rynkach są związane z chęcią bilansowania popytu i podaży i odnoszą się przede wszystkim do zagadnień cenowo-rynkowych [Rembisz 2010]. Podyktowane są także przekonaniem, iż dysproporcje strukturalne wywołane opóźnieniem w rozwoju rolnictwa mogą wpłynąć negatywnie na rozwój gospodarstw, gmin i regionów, co w konsekwencji obciąży zarówno producentów, jak i konsumentów [Uniwersalia... 2007].

Współczesna ekonomia koncentruje się na wzroście gospodarczym, mało zaś miejsca poświęca społecznym celom rozwoju takim, jak eliminacja ubóstwa, dbanie o długość życia, poprawa stanu zdrowia ludności, likwidacja głodu czy demokratyzacja ustrojów politycznych. Rynek dokonuje redystrybucji wartości dodanej, deprecjonując rolnictwo [Czyżewski i in. 2006], dlatego w sferę przepływów międzygałęziowych powinno wkroczyć państwo w celu retransferu wytworzonej, a niezrealizowanej przez rolników wartości dodanej [Kowalski i Rembisz 2005]. Obecne podejście do dobrobytu jest zbyt wąskie: zorientowane na dobra, a nie możliwości. Żadne społeczeństwo, jak twierdzi A.K. Sen, nie może się uważać za rozwinięte, jeżeli nie są zaspokojone podstawowe potrzeby życiowe wszystkich jego członków. Tylko ich zapewnienie sprawia, że ludzie są wolni i mogą wykorzystywać swój potencjał w pełni. Pozbawienie jakiegokolwiek grupy społecznej tego prawa jest przejawem niedorozwoju społecznego.

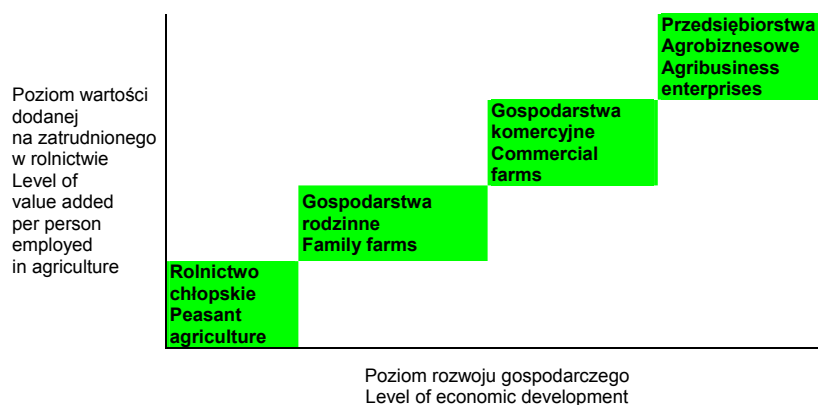
We wzroście gospodarczym ogromną rolę mają inwestycje oraz postęp technologiczny. Są one najważniejszymi czynnikami poprawy produktywności oraz wzrostu dochodów. Rewolucja technologiczna w rolnictwie zdawała się początkowo ten pogląd potwierdzać, ale w miarę upowszechniania nowych technik produkcyjnych proces uległ zahamowaniu, a z czasem odwróceniu. Pewne wyjaśnienie tych prawidłowości dają neoklasyczne modele wzrostu i konwergencji. Polaryzacja i konwergencja są procesami długookresowymi, które mogą prowadzić do zmniejszenia lub powiększenia nierówności w rozwoju społeczno-gospodarczym krajów i regionów. Zgodnie z teorią konwergencji następuje zmniejszanie, a nawet likwidacja istniejących dysproporcji. W regionach wysoko rozwiniętych przyrost zysku w stosunku do zastosowanego kapitału jest mniejszy niż w regionach biednych, a w regionach biedniejszych rośnie akumulacja kapitału, co wpływa na wzrost produkcji w tempie znacznie większym niż w regionach bogatych. Model malejących przychodów Solowa wyjaśnia przyczyny różnicowania tempa wzrostu gospodarczego. Również według koncepcji tzw. biegunów wzrostu [Perroux 1955], przyspieszony rozwój wybranych regionów (biegunów wzrostu) miał doprowadzić w konsekwencji do złagodzenia istniejących dysproporcji międzyregionalnych. Sądono, że korzystne wyniki osiągnięte w regionach rozwiniętych (bieguny) będą bardzo promieniować na regiony zacofane, przyspieszając ich rozwój. Tym samym nastąpi więc zmniejszenie rozpiętości między regionami. Praktyka i rzeczywistość nie potwierdziły teoretycznych oczekiwań. Siły rynkowe (niekorygowane odpowiednią polityką interwencyjną) działają w kierunku polaryzacji, a nie wyrównywania poziomu społeczno-gospodarczego rozwoju regionów, co szczególnie widać w regionach wiejskich. Wśród teoretyków podejmujących próbę zaadaptowania teorii biegunów wzrostu należy wymienić L.H. Klassena. Zwraca on uwagę na wzajemne, zwrotne oddziaływania zachodzące pomiędzy systemami infrastruktury społecznej, transportowej i przemysłowej, rynkiem pracy oraz degradacją środowiska naturalnego, wyczerpywaniem się istniejących zasobów naturalnych i ich wpływem na lokalizację przemysłu i rolnictwa.

Badania dotyczące wyjaśnienia teorii rozwoju regionów za pomocą rozmieszczenia sił wytwórczych w rolnictwie podjęto także w szkole francuskiej (m.in. Bonnamour [1996], Boussard [1990, 2007], Klatzmann [1972] i inni). Nie położono tam nacisku na wzajemne przeciwstawianie sobie poszczególnych regionów, lecz potrzebę optymalnego społeczno-ekonomicznego rozwoju wszystkich regionów, opartego na pełnym wykorzystaniu zróżnicowanych (i specyficznych) szans i możliwości każdego. Skutkiem powinno być ustalenie w każdym regionie takiego poziomu gospodarki i życia, na jaki pozwalają miejscowe warunki, pracowitość, kwalifikacje i aspiracje mieszkańców i jaki

znajduje społeczną akceptację. Bonnamour wychodzi z założenia, że obecnie znajdujemy się między drugą a trzecią rewolucją rolną, tj. między dawnym prymatem funkcji rolniczej a zróżnicowaniem zadań obszarów wiejskich (wielofunkcyjnością). Wpływa stąd wymóg koordynacji trzech polityk: rolnej, ochrony środowiska i zagospodarowania przestrzennego (obszarów wiejskich). Bez tych powiązań nie można osiągnąć dobrobytu społecznego i nowej równowagi pomiędzy człowiekiem, przyrodą i techniką. Nieвозмо́liwy będzie rozwój zrównoważony.

ROLNICTWO INDUSTRIALNE, PRZESTRZEŃ I ROZWÓJ ZRÓWNOWAŻONY

Przez wieki najważniejszym zadaniem rolnictwa było wytwarzanie żywności na potrzeby wyżywieniowe. Cel ten wyznaczał strategię rozwoju całego kompleksu żywnościowego i gospodarstwa rolnego, które ewoluowało od modelu chłopskiego do gospodarstwa-przedsiębiorstwa (rys. 1). Rolnictwo było podstawowym źródłem utrzymania i najważniejszym miejscem pracy ludności zamieszkującej obszary wiejskie. Industrializm, mechanizacja produkcji i mechanizm rynkowy odmieniły tę sytuację. Eksplozja wzrostu efektywności produkcji rolniczej wraz z równoległym rozwojem pozostałych działów gospodarki narodowej spowodowały w krajach wysoko rozwiniętych stopniowe spychanie rolnictwa na margines życia gospodarczego. Ekspansji rolnictwa „sprzyjały tendencje rozwojowe w całej gospodarce, a zwłaszcza szybki wzrost popytu na żywność masową, wytwarzaną w wielkiej skali. Żaden wcześniejszy model rozwoju gospodarczego nie zmienił rolnictwa bardziej niż industrializm. Nie tylko przestawił rolnictwo na nowe technologie, ale podniósł skalę ekonomicznie opłacalnej produkcji, zmienił struktury czynników wytwórczych i w ślad za tym strukturę agrarną, wprowadził nową organizację czynników wytwórczych. Zmienił też stosunek człowieka

Rys. 1. Model rozwoju rolnictwa światowego

Źródło: opracowanie na podstawie Tomczak [2004].

Fig. 1. Model of development of the world's agriculture

Source: based on Tomczak [2004].

do środowiska naturalnego [...], które nie stanowiło hamulców dla industrializacji rolnictwa” [Woś i Zegar 2002]. Zwiększenie dochodów w rolnictwie, pomimo tak dużego wzrostu produktywności i wydajności pracy, nie nadązało jednak za wzrostem dochodów w sektorach pozarolniczych, co stymulowało dalszą pogoń za wyższą wydajnością, a skutkowało pogłębianiem się nadwyżek produkcji żywności.

System rolnictwa industrialnego, odpowiadający potrzebom stadium industrializacji w rozwoju cywilizacyjnym, podporządkował działalność wytwórczą w gospodarstwie rolnym zasadzie optymalnego wykorzystania czynników produkcji (kapitału, pracy, ziemi). Zasadę wyprowadzono z praw produkcji, które wyjaśniają warunki maksymalizacji wielkości ekonomicznych (zysku, produktu fizycznego, dochodu narodowego) lub minimalizacji innych (kosztów, nakładów rzeczowych), przy czym kryteria ograniczono wyłącznie do sfery ekonomicznej. „Pominięto zaś płaszczyznę przyrodniczą i społeczną oraz skutki zdrowotne dla konsumentów” [Zegar 2009]. Wejście rolnictwa w etap trwałej nadprodukcji i wynikające stąd problemy wiąże się z „łamaniem tradycyjnych celów ekonomicznych i socjalnych gospodarstwa” [Tomczak 2003]. Zasady rządzące rolnictwem XX wieku (tj. produkuj więcej i taniej) coraz częściej są zastępowane przez „produkuj tyle samo lub mniej, ale bardziej efektywnie”. W dzisiejszej Europie wspomniana zasada jest realizowana poprzez przechodzenie rolników i farmerów do rolnictwa precyzyjnego. Technologie rolnictwa precyzyjnego znajdują uzasadnienie w czynnikach ekonomicznych (obniżanie kosztów działalności), środowiskowych (zmniejszanie koncentracji pestycydów) i demograficznych (potrzeba zwiększenia produkcji wraz ze wzrostem liczby ludności). Rolnictwo precyzyjne „obala podstawowe założenia obecnej organizacji produkcji roślinnej” [Józwiak 2002]. Nowe technologie informatyczne, będące podstawą rolnictwa precyzyjnego i „cyberfarm”, oznaczają zapoczątkowanie nowej fazy ewolucji i rozwoju sektora rolno-żywnościowego.

Problemy związane z ekonomiką rolnictwa, modelami wzrostu czy przestrzennym kształtowaniem życia i gospodarki są złożone coraz bardziej, trudniejsze i chociaż nawiązują do teorii klasycznych, odbiegają od nich w wielu ważnych kwestiach. Ekonomia klasyczna i neoklasyczna służą do badania związków pomiędzy nakładami a efektami. Zakładają, że dominującym motywem działania jednostki jest maksymalizacja zysku, co jest równoznaczne z tezą, że im bogatsze są jednostki, tym zasobniejsze jest społeczeństwo. Poszukując równowagi, czynniki wytwórcze przemieszczają się od zastosowań mniej efektywnych do bardziej efektywnych, a cały system osiąga wyższy poziom efektywności. Klasyczna teoria lokalizacji – z czasem zastąpiona przez „ekonomiki regionalne” i wielki pakiet cząstkowych, operacyjnych, technik często wywodzących się ze źródeł pozaekonomicznych – próbuje cały ten proces usystematyzować i umieścić w przestrzeni społeczno-ekonomicznej. „Współczesna teoria ekonomiki regionalnej ma więc w przeważającej mierze charakter makroekonomiczny i wobec tego niewiele jest w niej miejsca na mikroekonomiczną orientację właściwą klasycznej teorii lokalizacji rolnictwa i przemysłu” [Potoczek 2003]. Wyjście poza wyłącznie ekonomiczną analizę gospodarstwa – oraz zajęcie się nią w sposób kompleksowy, uwzględniający również zagadnienia przestrzeni, demografii, socjologii, jakości życia czy ochrony środowiska – stało się nieodzownym warunkiem „odnalezienia się” rolnictwa w gospodarce globalnej. Doświadczenia wskazują, że przestrzeni nie można traktować tylko instrumentalnie, tj. wyłącznie jako miejsca produkcji dóbr materialnych czy żywności. Konieczne jest spojrzenie na nią przez pryzmat środowiska naturalnego, czyli jako na miejsce życia milionów ludzi. Oznacza to, że „środowisko naturalne człowiek

musi chronić, natomiast zasobami naturalnymi powinien racjonalnie gospodarować” [Woś i Zegar 2002].

Dyskusje między zwolennikami doktryny neokeynesowskiej, m.in. zakładającej stosowanie interwencjonizmu państwowego, a wyznawcami doktryny neoliberalnej, według której gospodarowanie powinno być poddane wyłącznemu działaniu praw rynku, sprowadzają się do odpowiedzi na klasyczne pytanie: Ile powinno być państwa w gospodarce, aby zapewnić jej trwałą i długookresowy rozwój? Klasyczne „formuły funkcji produkcji nie zakładają żadnych ograniczeń natury środowiskowej i społecznej” [Woś i Zegar 2002]. Producent może więc swobodnie sięgać (zgodnie z obowiązującym prawem) po kolejne nakłady czynników wytwórczych, nie dbając o zachowanie równowagi środowiskowej. W ten sposób maksymalizuje zysk kosztem społeczeństwa i przyszedł jego rozwój. W konsekwencji jednak „gra sił rynkowych prowadzi raczej do zwiększania niż zmniejszania nierówności” [Kamiński 1998]. Polaryzacja wynikająca z natury gospodarki rynkowej jest procesem, któremu można świadomie przeciwdziałać, realizując politykę przestrzenną, ponieważ konflikty w sprawach przestrzeni stają się coraz częstsze i coraz ostrzejsze. Nasila się walka o dostęp do przestrzeni, do jej walorów i zasobów.

Relacje rolnictwo – wieś – środowisko naturalne dają podstawę do aktywnej polityki rolnej i polityki przestrzennej. Według wielu ekonomistów rolnych i polityków, rolnik-farmer jest nie tylko producentem żywności, ale także jest gospodarzem zasobów naturalnych i włodarzem dziedzictwa kulturowego wsi. „Środowisko naturalne, które chroni, może sprzyjać równowadze produkcyjnej i ekonomicznej, ale może być także jej hamulcem” [Woś 2003]. „Stan środowiska, a nie brak zasobów czy nowych technologii, będzie w najbliższej przyszłości głównym ograniczeniem w funkcjonowaniu społeczeństw” [Buckwell 1997]. Koncepcja „rolnictwa społecznie zrównoważonego” zakłada osiągnięcie harmonii pomiędzy czynnikami materialnymi i siłami społecznymi, kreującymi rozwój w długim okresie. Jest nową filozofią gospodarowania i życia w środowisku wiejskim, uwzględniającą równowagę środowiskową, dobrostan społeczny i silne państwo.

Analizując współczesne zmiany w rozwoju społeczno-ekonomicznym rolnictwa, należy wyraźnie odróżnić „rolnictwo” od „wsi i terenów wiejskich”. „Drogi rozwoju wsi i rolnictwa coraz bardziej się rozchodzą... Można stwierdzić, że wieś zatraci swój rolniczy charakter, ale i rolnictwo daleko wykracza poza tradycyjny, na ogół zamknięty autarkiczny układ wiejski, jaki stanowił o jego rozwoju przez stulecia. Obecnie rozstrzygającego znaczenia nabrały czynniki egzogeniczne o charakterze makroekonomicznym, regionalnym i globalnym” [Zegar 2000].

WNIOSKI

Z przedstawionych rozważań odnoszących się do czynnika czasu i przestrzeni oraz ich roli w kształtowaniu długookresowego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich nie wynika jedna spójna teoria mogąca wyjaśnić wszystkie zagadnienia związane z oddziaływaniem, poprzez politykę interwencyjną, na bazę społeczno-ekonomiczną rolnictwa i zrównoważony rozwój regionów wiejskich. Większość z przedstawianych poglądów ma charakter modelowy lub normatywny. Powstawały one i były weryfikowane w wy-

niku zmian stosunków społeczno-ekonomicznych, rozwoju gospodarczego, rozwijania nowych technik i technologii produkcji, handlu i transportu, rewolucji informatycznej czy integracji gospodarczej i globalizacji. Są one trwałym i wiecznie żywym symbolem rozwoju cywilizacyjnego człowieka. Rozwiązaniem optymalnym, z punktu widzenia efektywności alokacji i podziału, byłoby stworzenie jednego modelu rolniczego użytkowania ziemi i rozmieszczenia czynników wytwórczych. Byłby on aksjomatycznym modelem decyzyjnym określającym zachowanie producentów rolnych, opartym na relacjach stochastycznych, uwzględniającym efektywność i opłacalność produkcji, ograniczoność zasobów naturalnych i konieczność ochrony środowiska, wskazującym ścieżki rozwoju zrównoważonego. Czy zadanie to jest lub kiedykolwiek będzie możliwe – to pytanie pozostaje otwarte.

LITERATURA

- Blaug M., 2000. Teoria ekonomii, ujęcie retrospektywne. PWN, Warszawa, 610, 612, 617 i nn.
- Bonnamour J., 1996. La géographie rurale du temps des collines au temps de l'informel. CR Acad. Agric. France 82, 8, 23-34.
- Boussard J.M., 1990. L'avenir de l'économie rurale. CR Acad. Agric. France 76, 7, 67-76.
- Boussard J.M., 2007. The future of the CAP pillar 1: a new philosophy? Working paper for the policy workshop on "The role of agricultural and rural development in a changing international environment". The Agricultural University of Athens, Athens, Greece.
- Buckwell A., 1997. Towards a common agricultural and rural policy for Europe. *Europ. Econ.* 5.
- Czyżewski A., Poczta A., Wawrzyniak Ł., 2006. Interesy europejskiego rolnictwa w świetle globalnych uwarunkowań polityki gospodarczej. *Ekonomista* 3, 350-351.
- Domański R., 1987. Teoretyczne podstawy geografii ekonomicznej. PWE, Warszawa, 229 i nn.
- Godlewska H., 2001. Lokalizacja działalności gospodarczej. Wybrane zagadnienia. WSHiFM, Warszawa, 29 i nn.
- Heller J., 2006. Teoretyczne podstawy regionalizacji rolnictwa. W: Regionalne zróżnicowanie produkcji rolniczej w Polsce. Raporty PIB nr 3. IUNG, Puławy, 5-17.
- Hill B., 2000. Farm income wealth and agricultural policy. Ashgate, APC, Sydney, 375.
- Jonasson O., 1925. The agricultural regions of Europe. *Econ. Geogr.* 1, 277-314.
- Józwiak W., 2002. Granice substytucji nakładów agrochemikaliów w polskim rolnictwie. W: *Wież i rolnictwo. Perspektywy rozwoju*. IERiGŻ, IRWiR PAN, SGH, Warszawa, 43.
- Kamiński W., 1998. Polityka regionalna a rozwój obszarów wiejskich. *Problemy teorii i praktyki. Rocz. Nauk Roln. Ser. G. Ekon. Roln.* 87, 1, 113, 116 i nn.
- Klatzmann J., 1972. Les politiques agricoles – idées fausses et illusions. Presses Univ. France, Paris, 224.
- Kowalski A., Rembisz W., 2005. Rynek rolny i interwencjonizm a efektywność i sprawiedliwość społeczna. IERiGŻ, Warszawa, 9-14.
- Kuciński K., 2000. Geografia ekonomiczna. Zarys teoretyczny. SGH, Warszawa, 76-77.
- Losch A., 1961. Gospodarka przestrzenna. Teoria lokalizacji. PWE, Warszawa, 379.
- Mogilew T., 1962. A game theory model for agricultural crop selection. *Econometrica* 30, 2, 253.
- Nelson A.C., 1993. Theories of regional development. W: *Theories of local development. Perspectives from across the disciplines*. Red. R.D. Bingham, R. Mier. SAGE Publ. Newbury Park, London, New Delhi.
- Pałaszewski T., 2001. Czynniki zrównoważonego rozwoju gospodarczo-przestrzennego. SWPW, Płock.

- Perroux F., 1955. Note sur la notion de pole de croissance. *Econ. Appl.* [styczeń-czerwiec], 307-320.
- Potoczek A., 2003. Polityka regionalna i gospodarka przestrzenna. TNOiK, Toruń, 41 i nn.
- Rembisz W., 2010. Krytyczna analiza podstaw i ewolucji interwencji w rolnictwie. *Współ. Ekon.* 4, 7 i nn.
- Sinclair R., 1967. Von Thunen and Urban Sprawl. *Ann. Am. Geogr. Assoc.* 57, 1, 72-87.
- The isolated state in relation to agriculture and political economy. 2009. Tłum. K. Tribe. [J.H. Thunen, *Der isolierte Staat*]. Red. U. Suntum. Haymarket Media, 224.
- Tomeczak F., 2003. Rolnictwo industrialne u progu XXI wieku. *Zagadn. Ekon. Roln.* 3, 38.
- Uniwersalia polityki rolnej w gospodarce rynkowej. Ujęcie makro- i mikroekonomiczne. 2007. Red. A. Czyżewski. AE, Poznań, 21.
- Wilkin J., 2003. Interwencjonizm państwowy w rolnictwie: dlaczego był, jest i będzie. W: Dostosowania się polskiego rynku rolnego do wymogów Unii Europejskiej. Red. A. Kowalski. IERiGŻ, Warszawa.
- Woś A., 2003. Polityka rolniczo-środowiskowa i nowe szanse rolnictwa. IERiGŻ, Warszawa, 42.
- Woś A., Zegar J., 2002. Rolnictwo społecznie zrównoważone. IERiGŻ, Warszawa, 13, 29, 35 i nn.
- Zegar J., 2000. Kierunki rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich – uwarunkowania regionalne. W: *Możliwości wielofunkcyjnego rozwoju wsi polskiej w kontekście integracji z Unią Europejską*. Red. A. Stasiak. PAN, SGGW, Warszawa.
- Zegar J., 2009. Z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym (10). Raport końcowy, synteza i rekomendacje. IERiGŻ – PIB, Warszawa, 9 i nn.

TIME AND SPACE IN LONG-TERM DEVELOPMENT OF AGRICULTURE AND RURAL AREAS – A RETROSPECTIVE APPROACH

Summary. The development processes taking place in agriculture and rural areas have a causal relationship with time and the socio-economic space to which they belong. The subject of this discussion is an attempt to systematize some achievements of science relating to the above mentioned areas through the prism of the theory of location of economic activity in agriculture, welfare economics and neoclassical models of growth and convergence, and models of agricultural development worldwide, with an indication of the relationship between the industrial agriculture, space and sustainable development. It is also an attempt to present the relationship: the farming – the rural areas – the environment, in the context of an active agricultural policy and spatial policy.

Key words: the agriculture and rural development, development models, the location theory, the regional policy, sustainable development

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 16.04.2012

Do cytowania – For citation: Wigier M., 2012. Czas i przestrzeń w długookresowym rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich – ujęcie retrospektywne. J. Agribus. Rural Dev. 2(24), 263-272.